

ЛУЦЬКІ ВОЙСЬКІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст.

АТАМАНЕНКО ВІКТОР
(Острого)

Уряд войського, як і низка інших, запозичився Великим князівством Литовським із сусідньої Польщі в ході реформ Жигимонта–Августа з 1566 р. Запроваджувалися уряди войських в усіх повітах Волинського воєводства. Це була незначна посада (один з нижчих функціональних, а не титулярних урядів). Посада войського, яка займала чи не останнє місце в ієрархії урядів, не була позбавлена привабливості через почесний характер. У структурі влади войські становили найближче оточення старост і каштелянів (також запроваджено у 1566 р., помічниками яких і вважалися). При цьому ці уряди не мали ієрархічного підпорядкування. Отже, елементи наявності виконавців (службового апарату) мав більшою чи меншою мірою супроводжувати такі нетитулярні уряди. До їх прерогатив відносилися питання загального нагляду за станом та управління повітовим замком у разі відсутності старости і земського війська, а також нагляд за обороноздатністю замку, підтримання його у належному стані, заходи щодо ремонту й укріплення. На випадок відсутності рушення у воєводстві, резиденцією войських був головний замок повіту. Уряд був оплачуваним (так зване «войське»).

Місце войського в ієрархії волинських урядів чітко не визначалося. Воно могло знаходитися серед титулярних та дійсних посад, але в останній п'ятірці. Існує думка про те, що на войківства призначалися особи старшого люди, які не ходили на війну в складі посполитого рушення. Але це не було загальним правилом, якщо таке взагалі існувало для другої половини XVI ст. На відміну від войських інших волинських повітів кременчани часто обіймали одночасно уряд городничих.

Одразу після запровадження уряду войського його отримали представники відомих на Волині, але збіднілих родів Яловицьких та Гулевичів-Воютинських. Винятком був представник заможного панського роду Чапличів – Іван Чаплин-Шпанівський. Це був

перший його уряд, після чого він отримав високу сенаторську гідність київського каштеляна, а отже став сенатором (1585 р.). Такому просуванню кар'єрною драбиною, очевидно, не могла не сприяти залученість до клієнтели та підтримка кн. В.-К. Острозького, хоча він мав всі підстави обіймати обидва уряди (крім того, князь підтримав короля Стефана Баторія та канцлера Я. Замойського у їх протистоянні зі Зборовськими і міг розраховувати на їх вдячність та допомогу). Подібною була і кар'єра володимирського військового поч. XVII ст. Флоріана Олешка (клієнта Я. Заморського), пов'язаного з кн. В.-К. Острозьким. Обоє, і І. Чаплич, і Ф. Олешко, змогли зосередити в свої руках досить значні маєтності. Перший володів на 1583 р. шістьма селами на Волині зі 142 димами та 159 городниками, а другий на 1629 р. тільки у Володимирському повіті зосередив 131 дим. Острозькі не тільки практично впливали на призначення війських всіх трьох волинських повітів упродовж другої половини XVI ст. Вони сприяли наданню цього уряду своїм клієнтам-приятелям.

Після І. Чаплича уряд луцького військового ненадовго (травень – липень 1585 р.) обійняв Михайло Павлович, слуга князів Острозьких, який володів у їх латифундіях досить розлогою посесією, яка складалася з кількох сіл. М. Павлович був також острозьким старостою.

Останніми у кінці XVI – на поч. XVII ст. луцькими військими були також слуги кн. Острозьких Ждан Боровицький (також острозький, а до того – остропільський староста) та Юрій Риминський. Неважко здогадатися, що й їх родини мали маєтності з руки свого патрона. Можна говорити про те, що наявність союзників серед очільників держави, високий авторитет кн. Острозького, як і постава на сеймиках шляхти-клієнтів, давали можливість одержувати низку посад для слуг чи близьких до Острозьких осіб. Слуги Острозьких, котрі посідали уряд луцького військового, мали не тільки адміністративний, але й юридичний досвід. Дана обставина була важливою для набуття нетитулярного земського уряду.

Просування клієнтів до будь-якого уряду було важливим для представників магнатерії. Якщо відповідає дійсності точка зору

про те, що з поширенням на землі Великого князівства Литовського, а згодом і в умовах перебування українських земель в складі Польщі, посади військового, на нього покладалися деякі допоміжні функції стосовно обов'язків каштелянів, то для кн. Острозьких важливим було мати свого клієнта саме на цій посаді. Справа в тому, що з 1572 по 1605 рр. волинським каштеляном (а отже і сенатором) був їх особистий ворог Михайло Мишка-Варковський (не лише як сусід, а й, можливо, через причетність до вбивства кн. Я. Сангушка). Зрештою, будь-який земський уряд давав можливість впливу на ситуацію в регіоні та протидії опонентам та противникам.

Як уже зазначалося, на війських покладался обов'язок захисту спокою, а отже – шляхетського загалу, який не брав участі у військових походах у складі рушення (старі чоловіки, жінки, діти). Зрозуміло, що вони і в мирний час мали би бути, з цієї точки зору, певними взірцями. Але волинська шляхта, як і шляхта інших земель, звикла часто розв'язувати конфліктні ситуації, майнові спори, справи не тільки в судовий, а й часто у збройний спосіб. Слуги не могли не виконувати розпоряджень покровителя, а відстоювати свої права мали б і без його дозволу. Таких випадків у волинських актових книгах зафіксовано безліч. В подібних діях брали участь і військи.

Але особливо виділяється в середовищі волинської шляхти 70–80-х рр. XVI ст. постать третього з черги луцького військового Яна (Івана) Жоравницького. Цей уряд він обіймав недовго – з 1 липня 1585 по березень 1589 рр.

За 10 років до призначення на уряд Ян Жоравницький розпочав боротьбу проти брата та його дружини. При цьому він використовував різні засоби – і віршоване слово (вірш «Пашквіль»), і поширення Луцьком знущального тексту, і наїзди на братові маєтки (с. Журавники). Останній завершився побиттям жінок-шляхтянок і оголошенням майбутнього військового «виволанцем». Заради збереження шляхетської гідності він змушений був вибачитися та перепрошувати рідню перед судом. Прагнення посади (та корисливих цілей) привело його до спроб утвердитися на луцькому вийтівстві, де він не цурався зловживань щодо міщан.

Важко говорити про контакти Я. Жоравницького з представниками найпотужніших волинських князівських родин, але перед смертю він опікунами визначив князів Януша Збараського та В.-К. Острозького (а також луцько-острозького владика Кирила Терлецького). Згодом татари кн. В.-К. Острозького взяли участь в останній акції луцького військового – наїзді на свинюські маєтності Балтазара Гнівоша.

Як і в попередньому випадку, Я. Жоравницький мав маєткові претензії до Б. Гнівоша. Для вибиття його зі Свинюх зібрав досить великий загін та не забув залучити до наїзду свого сина. Якоюсь мірою була задіяна і дружина луцького військового (можлива авторка чи співавторка «Пашквіля»). Під час наїзду Б. Гнівоша було вбито, за що Я. Жоравницький був засуджений та страчений.

Основні обов'язки уряду військового мали виконуватися на час зібрання посполитого рушення та залишення ним території воєводства. Але упродовж др. пол. XVI ст. такого в усій повності не траплялося. Найбільше з представлених у джерелах зібрання посполитого рушення припало на 1567 р. Волинська шляхта була представлена на ньому вельми незначною кількістю. Відтак, війські свої завдань виконувати не могли.

Таким чином, один з запроваджених напередодні Люблінської унії уряд військового був достатньо престижним для волинської шляхти. При цьому війським практично не доводилося виконувати свої безпосередні обов'язки. Вони мали виконуватися за певних обставин – відбуття ополчення за межі воєводства (чого практично не бувало). Військими порушувалися норми дотримання «громадського миру», які не були зразком збереження спокою в краї. Всі волинські війські упродовж другої половини XVI ст. були пов'язані з кн. Острозькими та, швидше за все, отримували уряд за їх сприяння.